

Н. В. Дерстугановакандидат педагогічних наук,
доцент кафедри освіти та управління навчальним закладом
Класичного приватного університету

ГЕНЕЗА ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «КОМПЕТЕНТНІСТЬ» В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ ОСВІТНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті представлено результати дослідження генези змісту поняття «компетентність» у вітчизняному та закордонному освітньому дискурсі. Встановлено, що спрямування вектору розвитку європейської освіти на компетентності, як цільовий освітній орієнтир підготовки, зумовило підвищений інтерес до чіткого окреслення сутності поняття «компетентність», дослідження еволюції смислового навантаження цієї дефініції в педагогічній теорії. Представлено наукові погляди щодо виникнення та розвитку ідеї компетентнісного підходу, періодизації змісту поняття «компетентність», розроблені австралійськими та вітчизняними науковцями. Зіставивши напрацювання вітчизняних, європейських, англійських, тайландських та малайзійських науковців щодо визначення сутності поняття «компетентність», дійшли висновку, що існуючі трактування означеного терміна можна поділити на три групи: перша група – визначення, за якими компетентність розуміється як комплекс знань, навичок та умінь, необхідних для здійснення ефективної професійної діяльності; друга група – визначення, за якими компетентність представлена не тільки як сукупність знань, навичок, умінь, необхідних для здійснення ефективної професійної діяльності, а і поєднання способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей; третя група – визначення, за якими окрім названих вище характеристик, компетентність представлена ще і як оцінна категорія, що має кількісний вимір. На підставі здійсненого аналізу словниково-довідникових джерел, вітчизняної та зарубіжної науково-педагогічної літератури запропоноване авторське визначення досліджуваного поняття: компетентність – це сукупність систематизованих знань, практичних навичок, умінь, сформованих ціннісно-смислових орієнтирів та особистих якостей, що дозволяють особі успішно реалізуватися в подальшій навчальній або професійній діяльності та особистому саморозвитку.

Ключові слова: компетентність, компетентнісно орієнтована освіта, компетентнісний підхід.

Постановка проблеми. Починаючи з 80-х років минулого сторіччя, в більшості країн світу проводилися дослідження щодо реформування освітньої парадигми для того, щоб освітня система могла оперативіно відповідати запитам сучасного суспільства. Поступово, завдяки численним науковим напрацюванням, перевагу було надано компетентнісно орієнтованій освіті, в наслідок чого постало питання про формування відповідного термінологічного апарату, здатного адекватно передавати сутність нових понять у доступній і недвозначній формі. Науковцями багатьох країн були представлені дослідження щодо визначення базових категорій компетентнісного підходу.

Британські вчені Е. Холмс, М. Туїн, С. Тернет, досліджуючи сучасний стан проблеми щодо трактування дефініцій компетентнісно орієнтованої освіти, зазначають: «Британські, європейські та американські університети все частіше впроваджують навчання на основі компетентнісно орієнтованої освіти, однак існують різні та суперечливі визначення компетентності, компетенції та компетентнісно орієнтованої освіти» [1].

Про нелегкий шлях формування виваженої термінологічної бази компетентнісного підходу, який необхідно пройти українській освіті, попереджала

академік НАПН України Н. Бібік: «Серйозним ризиком у запровадженні компетентнісно орієнтованої освіти можна визнати досі неподолане різноголосся в розумінні базових термінів, що вносить деструктивний елемент у підготовку регулятивної бази, створює проблеми в узгодженні цілей освіти й виборі засобів їх досягнення» [2, с. 52].

Багатьма науковцями проводилися дослідження термінологічного апарату компетентнісного підходу, надавалися авторські визначення та пояснення, але не було сформовано єдиного підходу до визначення основних понять. Дефініція «компетентність» не є новою у вітчизняному гуманітарному дискурсі, і перш ніж вона потрапила до центру наукової уваги у зв'язку із запровадженням компетентнісно орієнтованої освітньої парадигми, вона вже мала певну етимологію та активно вживалася у словообігу, що, у свою чергу, стимулювало нас до більш детального вивчення цього поняття, ствердило в намірі дослідити генезу його значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі значної уваги було приділено обґрунтуванню сутності поняття «компетентність» (М. Айзенбарт [3], Н. Бібік [2], І. Зязюн [4], М. Криштанович [5], О. Локшина [6], Н. Нагорна [7],

Дж. Равен [8], А. Ручка [9], С. Сисоєва [10], І. Чеботарьова [11], С. Чуенджитвонгса, Р. Олівер, Е. Буллок [12].

Водночас здійснений аналіз дає підстави вважати, що змістове значення поняття «компетентність», яке набуло широкого вжитку у сучасному освітньому дискурсі, досить залишається в центрі наукових дискусій.

Мета статті. Головною метою є дослідження генези змісту поняття «компетентність» у вітчизняному та закордонному освітньому дискурсі, надання авторського трактування досліджуваної дефініції.

Виклад основного матеріалу. Бажаючи побудувати власне бачення на міцному теоретичному підґрунті, вважаємо за необхідне звернутися до словниково-довідникових джерел.

За «Словником іншомовних слів» (уклад. С. Морозов, Л. Шкарапуга), слово «компетентність» походить від латинського *competens* (*competentis*), що перекладається як «належний», «відповідний» та означає поінформованість, обізнаність, авторитетність [13, с. 282].

Стислі пояснення терміна «компетентність» зустрічаємо у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (голов. ред. В. Бусел): це властивість за значенням «компетентний», тобто поінформованість, обізнаність, авторитетність [14, с. 560] та в «Короткому тлумачному словнику психолого-педагогічних термінів» (І. Козубовська, О. Повідайчик): це «наявність певних знань, умінь і повноважень у вирішенні якоїсь проблеми» [15, с. 21]. У «Словнику новітніх освітніх термінів і понять» (І. Козинець) зазначено: «Компетентність – динамічне поєднання знань, розуміння, навичок, умінь і здатностей. Розвиток компетентностей є метою освітніх програм. Компетентності формуються в різних навчальних дисциплінах і оцінюються на різних етапах» [16, с. 24].

Більш детальне пояснення дефініції «компетентність» запропоновано у «Словнику-довіднику з професійної педагогіки» (за ред. А. Семенової), а саме: «спеціальним шляхом структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, які набуваються у процесі навчання, що дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, що є характерними для певної сфери діяльності» [17, с. 85].

Отже, у представлених словникових виданнях термін «компетентність» презентовано як суму суто професійних знань та умінь, наявність яких надає особистості можливості ідентифікувати та розв'язувати певні професійні завдання.

Дещо інший підхід до пояснення терміна «компетентність» реалізовано у «Термінологічному словнику з основ підготовки наукових та науко-

во-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти» (за ред. Є. Чернишової), де серед пояснень терміну «компетентність» зазначено: «це сукупність загальної і професійної підготовки, що дозволяє адекватно реагувати на потреби конкретного робочого місця чи виконуваної роботи, що мають тенденцію змінюватися. Вона залежить також від ставлення людини до своєї роботи, досвіду, старанності та умінь поповнювати свої знання [18, с. 75–76]. Аналогічним чином подано тлумачення досліджуваної дефініції у «Словнику термінів і понять сучасної освіти» (за ред. Л. Михайлової): 1) знання, досвід у тій або іншій галузі; 2) інтегральний прояв професіоналізму, у якому об'єднуються елементи професійної та загальної культури, досвіду, стаж педагогічної діяльності й педагогічної творчості; 3) інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, умінь, ставлення, поведінкові реакції. Компетентність будується на комбінації взаємовідповідних пізнавальних відношень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань та вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії» [19, с. 84].

Отже, у двох вищезгаданих виданнях поняття «компетентність» презентовано не лише як сукупність певних професійних знань та умінь, але і як поєднання елементів професійної та загальної підготовки (культури та досвіду), інтегрована характеристика особистісних якостей.

Привертає увагу розгорнуте трактування поняття «компетентність», що подано у «Сучасному психолого-педагогічному словнику» (за ред. О. Шапран), в якому серед пояснень означеної дефініції знаходимо: «інтегративна якість високомотивованої особистості, що проявляється у готовності до реалізації особистісного потенціалу під час продуктивної діяльності, заснованої на знаннях і досвіді, які набуті протягом життя. Вони дозволяють особистості визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати, незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, характерні для певної сфери діяльності. Компетентність є оцінною категорією, яка характеризує людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої повноваження» [20, с. 188], в якому поняття «компетентність» визначено ще і як оцінну категорію, за якою можна схарактеризувати професійні якості особистості.

Представлений огляд словникових джерел дозволяє зробити висновок, що на сьогодні, попри активне вживання дефініції «компетентність», у сучасній словниковій літературі, відсутній єдиний підхід щодо визначення суті цього терміну.

Останнім часом дослідження еволюції змісту поняття «компетентність», окреслення суті досліджуваної дефініції у сучасному гуманітар-

ному просторі, визначення складових означеного поняття перебувало в центрі наукової уваги.

Так, дослідник П. Коляса розглядає компетентність як «комплекс знань, необхідних для ефективної професійної діяльності, вмінь аналізувати і використовувати інформацію, передбачати наслідки професійної діяльності та практичних навичок, здобутих в процесі професійної підготовки» [21, с. 167].

Аналогічної думки дотримується й О. Морозова, яка вважає, що поняття «компетентність» «має цілісне значення, є інтегрованим особистісним утворенням, системним поєднанням знань, умінь і навичок, відноситься до загального потенціалу особи, яка володіє певними характеристиками (норми, емоційно-ціннісне ставлення та рефлексія), що визначають ефективність діяльності, виражають достатній рівень його кваліфікації і професійної підготовки» [22, с. 148].

Інший підхід до розкриття змісту терміна «компетентність» пропонує вчена М. Волікова: «компетентність – це поняття, пов'язане з людиною, і розкриває її сутнісні характеристики. Людина володіє розумом, постійно сама себе оцінює й удосконалює, а відтак забезпечує якісне виконання посадових обов'язків і реалізує свій трудовий потенціал» [23, с. 41].

Цікаве визначення досліджуваного поняття, запропонували професори А. Ручка, В. Танчер: «Компетентність є сукупністю (єдністю) певних компонентів, таких як знання, уміння, кваліфікація, повноваження, настанови, ціннісно-смилові позиції, які разом забезпечують досягнення запланованих результатів (цілей, цінностей). У такому ключі компетентність може виступати відносно усталеною характеристикою окремих людей, окремих соціально-професійних категорій, окремих організацій, спільнот, угруповань, соціально-культурних середовищ, населення країни в цілому» [9, с. 251].

Група голландських учених Х. Біеманс, Л. Ніувенгуїс, Р. Поелл, М. Мюлдер, Р. Весселинк, дійшли висновку, що впровадження компетентісно орієнтованого навчання створює певний парадокс: на рівні процесів навчання очікується забезпечення більшої гнучкості, тоді як на національному рівні, компетентісна освіта добре вписується в тенденцію стандартизації на основі посадових інструкцій [24].

Учені Тайланду та Великої Британії С. Чуенджитвонгса, Р. Олівер, Е. Буллок розглядають компетентність як інтеграцію знань, навичок та ставлень, що вказують на здатність виконувати професійні завдання безпечно та етично [12].

На думку малайзійського вченого М. Аріфіна, компетентність – це здатність відповідати критеріям ефективності (знання, навички, здібності, відношення та поведінка) [25].

Безумовно, авторитетною для нас залишається точка зору вітчизняного педагога, академіка АПН України І. Зязюна: «поняття компетентність має конкретно-історичну визначеність і може оцінюватися лише у практичній діяльності» [4]. Продовжуючи думку відомого вченого щодо розгляду компетентності в площині «конкретно-історичної визначеності», звернемося до результатів дослідження Н. Нагорної, яка вважає, що «витокami компетентісного підходу є північ Сполучених Штатів, сфера професійного відбору як реакції на розповсюджену практику застосування стандартних психометричних тестів властивостей особистості» [7, с. 37].

Першим дослідником, який запропонував науковій спільноті розгорнуте тлумачення терміну «компетентність» був британський психолог Дж. Равен, який у 1984 р. представив компетентність як багатомірний феномен, зазначивши, що компетентність викладача залежить від його здатності аналізувати, розуміти та впливати на загальноприйняті переконання та соціальні процеси, хоча ці дії напряду не стосуються його професійних повноважень, оскільки фахова компетентність викладача визначається саме цими соціальними та громадянськими переконаннями та процесами [8].

Досліджуючи генезу змісту поняття «компетентність», австралійський П. Хагер, виокремив три підходи, що характеризують сутність еволюції змісту поняття «компетентність»: 1) компетентність розуміється як діяльність у межах окреслених завдань, що стимулюють розвиток навичок на умінь (до 1970 років); 2) компетентність розглядається як сукупність навичок загального характеру (1980–1990 рр.); 3) компетентність визначається не тільки як діяльнісна характеристика, а і як обов'язкове володіння певними моральними та соціальними якостями (починаючи з 1990-х років) [27].

Авторська періодизація еволюції змісту поняття «компетентність» була запропонована й вітчизняною ученою, професоркою О. Локшиною: «перший етап (з 60-х років ХХ ст.) ми характеризуємо як час так званого «компетентісного руху» в освіті, що стартував у США та Європі у мовній, професійній і педагогічній освіті під впливом теорій біхевіоризму й когнітивізму; другий етап (з 90-х років ХХ ст.) – це час визнання важливості компетентностей на міжнародному рівні, їх поширення на середню освіту в рамках становлення ідеї неперервної освіти, дослідження природи ключових компетентностей; третій етап (ХХІ ст.) – початок трансформації національних систем освіти на компетентісні засади через модифікацію змісту освіти та систем оцінювання» [6, с. 131].

Як бачимо, вище представлені періодизації змісту поняття «компетентність», мають певні

відмінності в окресленні часових меж та найменуванні періодів, що характеризують ґенезу змісту досліджуваного поняття.

Отже, представлені дослідження вітчизняних та закордонних науковців підтверджують думку, що поняття «компетентність» є складним і полівекторним, для визначення сутності якого використовують чимало підходів. Зважаючи на це, звернемося до офіційних джерел, в яких подані формулювання терміна «компетентність».

У статті 1 (п. 13) Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) зазначено: «компетентність – здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» (п. 13 ст. 1) [27].

Аналогічне визначення досліджуваної дефініції міститься й у статті 1 (п.15) Закону України «Про освіту» (2017 р.): «компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» (п. 15 ст. 1) [28].

Слід підкреслити, що визначення терміна «компетентність» в чинних законодавчих актах України є чітким, лаконічним, містким та має імперативний характер.

Спираючись на нормативно-правові документи, словниково-довідникові джерела, педагогічну, психологічну й філософську спадщину, сучасні підходи науковців щодо тлумачення ключового поняття нашого дослідження, пропонуємо компетентність розглядати як сукупність систематизованих знань, практичних навичок, умінь, сформованих ціннісно-сміслових орієнтирів та особистих якостей, що дозволяють особі успішно реалізуватися в подальшій навчальній або професійній діяльності та особистому саморозвитку.

Висновки і пропозиції. Оскільки у сучасному вітчизняному та закордонному науково-освітньому дискурсі сутність поняття «компетентність» представлена досить широко, то існує безліч підходів до визначення змісту цієї дефініції. Однак, розглянувши ознаки, сутність та визначення цього поняття, запропоновані науковцями, можна стверджувати, що представлені визначення терміну «компетентність» умовно можна поділити на три групи: перша група – визначення, за якими компетентність розуміється як комплекс знань, навичок та умінь, необхідних для здійснення ефективної професійної діяльності; друга група – визначення, за якими компетентність представлена не тільки як сукупність знань, навичок, умінь, необхідних для здійснення ефективної професійної діяльності, а і поєднання способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей; третя група –

визначення, за якими окрім названих вище характеристик, компетентність представлена ще і як оцінна категорія, що має кількісний вимір

Проведене дослідження не вичерпує зазначену проблему. Перспективи подальших досліджень полягають у науковому осмисленні дефінітивного розмежування понять «компетентність» та «компетенція» в україномовному та англomовному педагогічних дискурсах.

Список використаної літератури:

- Holmes, Andrew & Polman Tuin, Marc & Turner, Sophie. (2021). Competence and competency in higher education, simple terms yet with complex meanings: Theoretical and practical issues for university teachers and assessors implementing Competency-Based Education (CBE). *Educational Process International Journal*. 10. 10.22521/edupij.2021.103.3.
- Бібік Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Український педагогічний журнал*, 2015. Вип. 1. С. 47–58.
- Айзенбарт М. Сутність понять «компетентність» і «компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Молодь і ринок*, 2017. № 3. С. 88–92.
- Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/853/> (дата звернення 20.05.2022).
- Криштанович М. Ф. Роль і значення категорій «компетенція» і «компетентність» у процесі дослідження підготовки викладача закладу вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*, 2019. Вип. 9(1). С. 104–107.
- Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія / О.І. Локшина. К. : Богданова А. М., 2009. 404 с.
- Нагорна Н. Змістова характеристика поняття фахова компетентність. *Педагогічні науки*, 2019. № 73. С. 36–42.
- Raven John. Competence in modern society: Its identification, development and release . January 1, 1984, 251 pages
- Ручка А. О. Компетентність як чинник міжкультурної комунікації в глобалізованому світі. / А. О. Ручка, В. В. Танчер. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 2019. Вип. 3. С. 247–256.
- Сисоєва С. Різниця понять. Чи постраждає зміст закону? Режим доступу: https://naps.gov.ua/ua/press/about_us/726/ (дата звернення 20.05.2022).
- Чеботарьова І. О. Етимологія поняття компетентність в англomовних джерелах. *Наукові записки кафедри педагогіки*, 2015. Вип. 38. С. 278–291.

12. Chuenjitwongsa, Supachai & Oliver, R. & Bullock, Alison. (2016). Competence, competency-based education, and undergraduate dental education: A discussion paper. *European Journal of Dental Education*. 22. 10.1111/eje.12213
13. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапути. К. : Наук. думка, 2000. 680 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
15. Козубовська І. В., Повідайчик О. С. Короткий тлумачний словник психолого-педагогічних термінів. Ужгород, 2021. 41 с.
16. Козинець І. І. Словник новітніх освітніх термінів і понять : довід. Видання / І. І. Козинець, Ю. О. Шабанова. Дніпро : НТУ «ДП», 2021. 69 с.
17. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 221 с.
18. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / авт. кол. : Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький та ін.; за наук. ред. Є. Р. Чернишової. К. : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. 230 с.
19. Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад. : Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна. За заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєверодонецьк, 2020. 194 с.
20. Сучасний психолого-педагогічний словник / авт. кол. за заг. ред. О. І. Шапран. Переяслав-Хмельницький (Київська область): Домбровська Я. М., 2016. 473 с.
21. Коляса П. Дефінітивний аналіз понять «компетентність» та «компетенція» в процесі дослідження їх формування у майбутніх фахівців професійної освіти в галузі комп'ютерних технологій. *Молодь і ринок*, 2019. № 5. С. 165–170.
22. Морозова О. Визначення поняття «компетентність»: зарубіжний та вітчизняний підхід. *Молодь і ринок*. 2019. № 8. С. 145–149.
23. Волюкова М. М. Сутність понять «компетенція» та «компетентність» в науковому дискурсі. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки*, 2019. Вип. 5. С. 37–43.
24. Harm Biemans, Loek Nieuwenhuis, Rob Poell, Martin Mulder & Renate Wesselink (2004) Competence-based VET in the Netherlands: background and pitfalls, *Journal of Vocational Education & Training*, 56:4, 523–538, DOI: 10.1080/13636820400200268
25. Arifin, Muhammad Aiman. (2021). Competence, Competency, and Competencies: A Misunderstanding in Theory and Practice for Future Reference. *International Journal of Research in Business and Social Science* (2147-4478). 11. 2222-6990. 10.6007/IJARBS/v11-i9/11064
26. Hager Paul. Is there a compelling philosophical argument against standards of competence? *Australian Journal of Education*, Vol. 38, No. 1, 1994, 3–18.
27. Закон «Про вищу освіту». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 20.05.2022).
28. Закон «Про освіту». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 20.05.2022).

Derstuganova N. Genesis of meaning of the notion «competence» in the Ukrainian and foreign educational discourse

The article deals with the results of the study of the genesis of the content of the notion «competence» in national and foreign educational discourse. It is established that the direction of the vector of European education on competence, as a target educational reference point of training, has led to the increased interest in clearly defining the essence of the concept of «competence», studying the evolution of semantic loading of this definition in pedagogical theory. Scientific views on the origin and development of the idea of competence approach, periodization of the content of the notion of «competence», developed by Australian and national scientists. Comparing the work of the national, European, English, Thai and Malaysian scholars to define the essence of the concept of «competence», we concluded that the existing interpretations of this term can be divided into three groups: the first group – definitions in which competence is understood as a set of skills and abilities necessary for effective professional activity; the second group contains definitions presenting a competence not only as a combination of knowledge, skills, abilities that are necessary for the effective professional activity, but also as a set of ways of thinking, views, values, another personal qualities; the third group contains definitions, that, beside the above-mentioned characteristics, present a competence as an evaluative category that has a quantitative dimension. On the basis of the analysis of dictionary-reference sources, national and foreign scientific and pedagogical literature the author's definition of the researched concept is offered: competence is a set of systematized knowledge, practical skills, abilities, developed value-based and sense bearing orientations and personal qualities that allow person's realization in the further educational or professional activity and personal self-development.

Key words: competence, competence-oriented education, competence approach.